

Forma mentis înseamnă starea minții. A cărei minți? A individului? Nu aceea a unui singur individ, ci a unui număr suficient de mare de indivizi pentru a putea vorbi de o stare colectivă. Există așa ceva? Peste tot unde vedem că lumea se comportă la fel: un milion de tineri poartă simultan aceiași blugi, eventual rupți, lumea se supune modei, există mode intelectuale și filozofii la modă. *Forma minții* e deci un indicator bun pentru a explica de ce anumite cărți de filozofie au schimbat societatea și continuă să o influențeze cu fiecare nouă generație de cititori.

Friedrich Nietzsche

Nașterea tragediei

Introducere de Richard Wagner

Traducere și postfață de Lucian Pricop

Colecție coordonată de Lucian Pricop

Concepția grafică a colecției: Sînziana Barangă

Lector: Ilie Barangă

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
NIETZSCHE, FRIEDRICH

Nașterea tragediei / Friedrich Nietzsche; introd. de Richard Wagner; trad. și postf. de Lucian Pricop. - București : Cartex, 2025

ISBN 978-630-6651-34-4

I. Wagner, Richard (pref.)

II. Pricop, Lucian (trad.) (postf.)

1

Pentru comenzi și informații, vă rugăm să ne contactați la:

- Tel/fax: 021/323.41.30; 021/323.00.76
- Tel: 0745.069.898; 0729.951.763
- www.edituracartex.ro
- e-mail: comenzi@edituracartex.ro
- O.P. 4, C.P. 184, București

Cuprins

Notă asupra ediției	7
<i>N-am citit vreodată ceva mai frumos decât cartea dumneavoastră!</i> , Richard Wagner	9
Nașterea tragediei, Friedrich Nietzsche	15
În contra filozofiei de catedră. Șansele de resuscitare a germanității (postfață de Lucian Pricop)	155

românească realizată de Simion Dănilă, Friedrich Nietzsche, *Opere complete*, vol. II, *Nașterea tragediei. Considerații inactuale I-IV. Scrieri postume 1870-1873*, pp. 9-103, Editura Hestia, Timișoara, 1998, dar și de traducerea aparținând lui Lucian Blaga și lui Ion Dobrogeanu-Gherea, *Nașterea tragediei*, Editura Meridiane, București, 1978, reluată cu unele intervenții redacționale la Editura Agatha, Pitești, 2003, cu o **prefață de Radu Meiroșu**.

Am redactat note de subsol, preponderent pentru expresiile greco-latine, semnalându-le cu abrevierea (*n.t.*).

Lucian Pricop

Richard Wagner

N-AM CITIT VREODATĂ
CEVA MAI FRUMOS
DECÂT CARTEA DUMNEAVOASTRĂ!

Drag prieten,

N-am citit vreodată ceva mai frumos decât cartea dumneavoastră!

Este pur și simplu extraordinară! Vă scriu degrabă, deoarece entuziasmul meu este atât de mare în acest moment în care sunt nevoit să aștept să-mi vin în fire înainte de a o putea reciti *cu mare atenție*. Tocmai i-am spus lui Cosima că va veni ziua când vei petrece doar cu ea mai mult timp; nu există altcineva, până a-l fi cunoscut pe Lenbach, care să-mi fi făcut un portret atât de frapant! [...]

Adieu. Căutați primul prilej și vom avea o adevărată sărbătoare dionisiană!

Al dumneavoastră,

Richard Wagner

(Traducem în continuare răspunsul semnat de Wagner la o scrisoare a lui Nietzsche:

„Cel mai venerat maestru,

În sfârșit, vă trimit cadoul meu de Crăciun și felicitările de An Nou în același timp. Acest dar este foarte întârziat, sigur, și totuși fără nicio vină a lui Fritzsich sau a mea, deoarece decizia, uneori nesigură, aparține „puterilor sorții” asupra cărora nu avem control.

Pachetul a plecat din Leipzig pe 29 decembrie și am așteptat sosirea în fiecare oră, pentru a putea trimite cartea împreună cu binecuvântările și urările mele.

Fie ca această lucrare, într-o oarecare măsură, să răsplătească interesul extraordinar pe care l-ați arătat în geneza sa și dacă cred că, în principiu, am dreptate, înseamnă că numai *arta dumneavoastră* este dreaptă în timp

și în eternitate. Pe fiecare pagină găsiți dovezi ale recunoștinței mele pentru tot ce mi-ați dat, dar eu sunt bântuit de îndoielile teribile cu privire la faptul că n-am dovedit întotdeauna că sunt suficient de receptiv la darurile dumneavoastră. Poate că voi putea să fac mai multe lucruri mai bine mai târziu, iar prin „mai târziu” vreau să spun momentul în care voi fi în perioada artistică de la Bayreuth. Între timp, sunt mândru la gândul că eu sunt marcat, ca să spun așa, și că de acum înainte, numele meu va fi asociat cu al dumneavoastră. Fie ca Dumnezeu să aibă milă de sufletele dumneavoastră, filologii mei, dacă sunteți încă hotărâți să nu învățați nimic!

Ar trebui să fiu încântat,enerate maestre, dacă la începutul noului an, veți accepta această carte ca un semn de bun augur și de prietenie. Sper ca în curând să pot trimite copii atât pentru dumneavoastră, cât și pentru soția dumneavoastră.

Cu toate urările de bine pentru dumneavoastră și ai dumneavoastră, cu recunoștință profundă pentru toate semnele de prietenie, eu sunt, așa cum eram și voi fi.

Cu stimă,

Friedrich Nietzsche

Basel, 2 ianuarie 1872)

Prietene,

Cât de greu îmi aduceți bucuria de a fi cu dumneavoastră. Am fost profund îndurerat de vestea bolii dumneavoastră. Trebuie să ne ierți că observăm frecvent și întotdeauna cu un sentiment de profundă neliniște, anumite simptome recurente, nu în creșterea dumneavoastră, ci în fazele de fixare, ca să spunem așa, a carierei profesionale, în măsura în care acestea au efect asupra vieții sufletești. De la începutul prieteniei noastre am observat simptome de neliniște, asupra cărora, este adevărat, ați oferit frecvent o explicație, dar care s-au repetat la intervale regulate, pentru a trezi în mintea noastră cele mai grave îndoieli cu privire la posibilitatea menținerii relației noastre apropiate și prietenoase.

Acum, ați oferit lumii o lucrare inegalabilă. Orice influență exterioară care a fost adusă asupra voastră a fost

făcută practic neglijabilă de întregul caracter al acestei lucrări și, mai presus de toate, cartea dumneavoastră este caracterizată de o asigurare desăvârșită și de cea mai profundă originalitate. Cum ne-am fi putut gândi soția mea și cu mine în cea mai arzătoare dorință a vieții noastre, că într-o bună zi ceva ar putea să ne vină din afară și să ne cucerească pe deplin inimile și sufletele. Fiecare dintre noi a citit cartea de două ori: o dată în timpul zilei și apoi cu voce tare seara. Împărțim toți un exemplar și regret că al doilea promis nu a venit încă. Trebuie să-l am pentru a putea să mă pregătesc de lucru după micul dejun, pentru că, din nou, lucrez din greu la ultimul act de când am citit cartea dumneavoastră. Fie în singurătate, fie împreună, citirea noastră este întotdeauna punctată de exclamații. În plus, sunt uluit încă la gândul că trăiesc o asemenea experiență. Acesta este modul în care se întâmplă lucrurile cu noi! Apoi, ne întoarcem la dumneavoastră și suntem pătrunși de neliniște! Cele mai grave neliniști ne cuprind și aproape că am ajuns la concluzia că publicarea cărții – dacă nu chiar întreaga concepție a acesteia – v-a aruncat temporar, cel puțin, într-un cadru al minții care seamănă ciudat cu un regret. Rupeți brusc tăcerea și ne spuneți că ați fost bolnav.

Aceste boli ale dumneavoastră ne-au cauzat deja o mare neliniște, nu pentru că ele trezesc temeri serioase cu privire la starea dumneavoastră fizică, ci mai degrabă la starea vieții emoționale. Dacă ne-ați liniști scriindu-ne un cuvânt de bine sau făcându-ne o vizită, măcar o vizită scurtă!

Prietene! Ceea ce vă spun acum este de așa natură încât nu poate provoca râsul. Aveți o natură profundă și nu a existat nimic în relația noastră care să vă facă să credeți că propriile mele sentimente sunt ale unui caracter superficial. De asemenea, vă înțeleg pe măsură ce vă dezvăluți în compoziția muzicală cu care ne-ați surprins atât de tare. Cu toate acestea, este dificil să vă asociez cu înțelegerea mea

simpatetică, tocmai pentru că sunt conștient de această dificultate încât sunt cu atât mai jenat să mă exprim.

Mai mult, prietene, ce lucru v-aș putea spune și să nu-l știți deja și pe care ați putea să vi-l spuneți în adâncurile conștiinței celei mai intime? Vedeți și percepeți totul, astfel încât a fost o încântare neatinsă până acum, pentru a putea fi văzută și percepută prin ochii dumneavoastră.

De asemenea, am câștigat o înțelegere mult mai bună a multor lucruri care acum atrag atenția în legătură cu vocația dumneavoastră: de exemplu, ideile dumneavoastră în ceea ce privește pedagogia, unele despre care deja mi-ați vorbit. Prin intermediul dumneavoastră, am câștigat o perspectivă largă și profundă, iar înaintea mea se deschid valori inestimabile ale activității promițătoare – cu dumneavoastră în fața-mi!

Dar sunteți bolnav, sunteți descurajat? Dacă da, cât de bucurat aș face orice pentru a vă risipi deznădejdea!

Cum să încep? Nu sunteți mulțumit de lauda mea necalificată? Să mă simt obligat să mă îndoiesc de asta, ar trebui să fiu într-adevăr mizerabil! Cu toate acestea, nu pot decât să vă laud. Acceptați-o, cel puțin, într-o manieră îngăduitoare, chiar dacă vă lasă nemulțumit!

Salutări sincere de la
al dumneavoastră,

Richard Wagner

Tribschen, 10 ianuarie 1872

Drag prieten,

Doar două cuvinte cu privire la pomul cu fructe de aur din viața dumneavoastră! Mai aveți și alte exemplare ale cărții dumneavoastră și ați putea, sau ați vrea, în acest caz, să le dirijați către mine pentru a le distribui? Dacă nu, atunci voi apela la Fritsch.

După ce am judecat și evaluat problema, v-aș sfătui să nu-i scrieți personal Regelui, ci să vă adresați Consilierului Curții, L. Duflipp, Secretar al Curții Maiestății Sale Regele, cerându-i să ducă lucrarea Regelui și să se refere la comunicarea mea asupra aceluiași lucru. Astfel, veți fi cruțat de absurditatea folosirii stilului curial, simpla sugestie a căreia, în cazul dumneavoastră, mă indignează.

Ne bucurăm de știrea recuperării dumneavoastră și de exemplarele promise ale cărții care ne-au ajuns cu bine. „Registrul” mi-a atins toate fibrele ființei mele interioare.

Omenirea tuturor nenorocirilor mă atinge! Veniți la noi cât mai curând – chiar neanunțat – și convingeți-vă de afecțiunea pe care v-o purtăm.

Al dumneavoastră,

Richard Wagner

Tribschen, 16 ianuarie 1872

Friedrich Nietzsche

NAȘTEREA TRAGEDIEI

Încercare de autocritică

1

Ce a fost la originea acestei cărți discutabile? O întrebare foarte importantă și interesantă și, în plus, o întrebare extrem de personală, dovadă stând timpul în care a luat naștere, în *ciuda* căruia a luat naștere, timpul teribil al războiului germano-francez din 1870–1871. În timp ce bubuiturile bătăliei de la Worth se auzeau în Europa, visătorul și prietenul enigmelor, cel căruia i-a revenit paternitatea acestei cărți, stătea undeva într-un loc ascuns al Alpilor, cufundat adânc în vise și enigme, așadar îngrijorat peste măsură și, totodată, liniștit, așternându-și pe hârtie gândurile despre *greci* – miezul minunatei și greu accesibilei cărți căreia urmează să-i fie dedicată această prefață scrisă ulterior (sau postfață). Câteva săptămâni mai târziu, și el însuși se afla sub zidurile de la Metz, încă neeliberat de semnele de întrebare pe care și le ridicase asupra pretinsei „seninătăți” a grecilor și a artei grecești; până când, în sfârșit, în acea lună de maximă tensiune în care, la Versailles, aveau loc discuții despre pace, chiar și el s-a împăcat cu sine și, revenindu-și treptat de pe urma unei boli aduse acasă de pe câmpul de luptă, a definitivat în sinea lui ideea *nașterii tragediei din spiritul muzicii*. Nașterea tragediei din muzică? Muzică și tragedie? Grecii și muzica tragică? Grecii și capodopera pesimismului? Întruchiparea cea mai înaltă, mai

frumoasă, mai invidiată, mai înclinată spre viață a oamenilor de până acum, grecii – cum? Tocmai ei aveau nevoie de tragedie? Mai mult – de artă? Și de ce – artă greacă?...

Se ghicește locul în care era pus semnul de întrebare major asupra valorii existenței. Este pesimismul în *mod necesar* semnul declinului, al decăderii, al eșecului, al instinctelor obosite și vlăguite? Așa cum a fost la hinduși, cum este, după toate aparențele, la noi, oamenii „moderni” și europenii? Există un pesimism al *forței*? O predilecție intelectuală pentru partea dură, îngrozitoare, urâtă, problematică a existenței, izvorând din binele, din sănătatea debordantă, din *supraplinul* existenței? Să existe o suferință din cauza abundenței?

O bravură tentantă a celei mai pătrunzătoare priviri, care *aspiră* spre ceea ce este înspăimântător, ca spre dușmanul, dușmanul onorabil, cu care își poate măsura puterile? De la care dorește să învețe ce este „frica”? Ce înseamnă, tocmai la grecii celei mai bune, mai puternice, mai eroice epoci, mitul *tragic*? Și monstruosul fenomen al dionisiacului? Ce înseamnă tragedia născută din el? Și din nou: cauza morții tragediei, socratismul moralei, dialectica, moderația și seninătatea omului teoretic. Cum? Oare nu acest socratism este un semn al declinului, al oboselii, al instinctelor care se dezlănțuie anarhic? Și „seninătatea greacă” a lumii elene ulterioare – doar un amurg? Voința epicureică în contra pesimismului – doar o precauție a celui ce pătimește? Și știința însăși, știința noastră – da, ce înseamnă în general, privită ca simptom al vieții, toată această știință? La ce bun, mai rău: de unde toată această știință? Cum? Scientismul să fie doar o teamă și o eschivare din fața pesimismului? O fină legitimă apărare împotriva *adevărului*? Și, vorbind moral, ceva precum lașitatea și ipocrizia? Vorbind imoral, o viclenie? O Socrate, Socrate, acesta să fi fost misterul tău? O ironicele misterios, aceasta să-ți fi fost ironia?

2

Ceea ce am reușit să exprim atunci, ceva teribil și periculos, o problemă cu coarne amenințătoare, nu neapărat chiar un taur, în orice caz o problemă *nouă*: astăzi aș spune că era chiar problema științei – știința înțeleasă pentru prima dată ca problematică, discutabilă. Dar cartea în care s-a decantat suspiciunea și curajul meu tineresc – ce carte imposibilă a trebuit să crească dintr-o încercare atât de potrivnică tinereții! Construită doar din trăiri personale precoce și excesiv de verzi, care așteptau toate chiar în pragul comunicabilului, înălțată pe terenul artei – căci problema științei nu poate fi revelată pe terenul științei –, o carte poate pentru artiști cu disponibilități oarecare pentru analiză și retrospecție (adică pentru un tip excepțional de artiști, după care ești constrâns să umbli și nu ți-ai dori vreodată să...), plină de noutăți psihologice și secrete de artist, cu o metafizică de artist în planul secund, o operă de tinerețe plină de curaj juvenil și melancolie tinerească, independentă, căutat-autonomă, chiar și atunci când pare a ceda în fața unei autorități și a propriei adorații, pe scurt, o operă de debut chiar în oricare sens rău al cuvântului, în ciuda problematicii sale bătrânești, cu toate defectele tinereții, în primul rând cu acel „mult prea lung” al ei, cu *Sturm und Drang*-ul ei: pe de altă parte, asupra succesului pe care l-a avut (în special la marele artist căruia i se adresa ca într-un dialog, la Richard Wagner), o carte probată, una care, cred, i-a mulțumit în orice caz „pe cei mai buni din timpul ei”. În consecință, ar trebui tratată cu oarecare considerație și reținere; cu toate acestea, nu pot să ascund în întregime cât de penibilă îmi apare acum, cât de străină stă înaintea mea acum, după șaisprezece ani, înaintea unui ochi mai îmbătrânit, de o sută de ori mai mofturos, dar în niciun caz mai rece, care n-a fost nici el mai străin de acea sarcină spre care a avut curajul să vină pentru prima dată cartea aceea obraznică – de a vedea *știința prin optica artistului, arta prin cea a vieții*....

Repet, astăzi mi se pare o carte imposibilă; o consider prost scrisă, greoaie, penibilă, plină de imagini și confuză, sentimentală, îndulcită pe ici, pe colo până la efeminație, inegală ca tempo, fără voința de ordine logică, foarte sigură și în consecință pierzând din vedere demonstrația, neîncrezătoare ea însăși în decența demonstrației, ca o carte pentru inițiați, ca „muzica” pentru cei botezați pentru muzică, pentru cei ce, grație experiențelor artistice comune și cu totul excepționale, sunt legați de la începutul lucrurilor, ca semn de recunoaștere pentru rudele de sânge *in artibus*¹, o carte orgolioasă și exaltată, care se încheie de la bun început față de *profanum vulgus*² al „instruiților” mai mult decât față de „popor”, dar care, cum a dovedit-o și o dovedește efectul ei, trebuie să fie pricepută într-atât încât să-și caute cercul de exaltați și să-i ademenească pe noi căi oprite și în noi locuri de dans. În orice caz, aici a vorbit – s-a recunoscut cu oarece curiozitate și totodată cu aversiune – o voce străină, apostolul unui „zeu necunoscut”, deocamdată ascuns sub toca învățatului, sub greutatea și supărarea dialectică a germanului, chiar sub manierele deficitare ale wagnerianului; aici a fost un spirit cu nevoi străine, încă nespuse, o memorie plină de întrebări, experiențe, obscurități, cărora numele Dionysos le era mai potrivit decât un semn de întrebare; aici a grăit – s-a spus cu suspiciune – ceva precum un suflet mistic și aproape menadic, care, cu dificultate și samavolnic, ezitând oarecum între a tăinuși și a împărtăși, parcă vorbește neînțeles într-o limbă străină. Ar fi trebuit să cânte acest „suflet nou” și nicidecum să vorbească! Ce păcat că ceea ce aveam atunci de spus, n-am cutezat s-o spun ca un poet: poate c-aș fi fost capabil!

¹ În textul original, în limba latină: *într-ale artelor*. (n.t.)

² În textul original, în limba latină: *vulgul neinițiat*. (n.t.)

Sau cel puțin ca filolog: pentru filologi, iar azi mai rămâne aproape totul de descoperit și de arătat în acest domeniu, în primul rând, problema dacă avem de-a face aici cu o problemă și dacă grecii, atâta vreme cât noi nu avem vreun răspuns la întrebarea „ce înseamnă dionisiac?”, sunt tot așa de necunoscuți și de inimaginabili...

Dar ce înseamnă dionisiac? În această carte se află un răspuns; în ea vorbește un „știutor”, inițiatul și apostolul dumnezeului său. Acum poate aș vorbi cu mai multă precauție și mai puțină elocință despre o problemă psihologică atât de dificilă cum este originea tragediei la greci. O problemă fundamentală este relația grecului cu durerea, gradul său de sensibilitate – a rămas această relație la fel sau și-a schimbat direcția? –, acea întrebare, dacă din ce în ce mai puternica lui aspirație spre frumusețe, spre serbări, petreceri, noi culte a crescut într-adevăr din pricina lipsurilor, a sărăciei, a durerii? Admițând că acesta ar fi adevărul – și Pericle (sau Tucicide) ne lasă să vedem acest lucru în marele discurs funebru – de unde atunci ar trebui să vină aspirația opusă, care, cronologic, s-a manifestat mai devreme, aspirația spre urât, buna, aspra voință de pesimism a elinilor mai vechi, de mitul tragic, de reprezentarea a tot ceea ce este înspăimântător, rău, misterios, nimicitor, fatal pe terenul existenței – de unde atunci ar trebui să provină tragedia? Poate din plăcere, din forță, din sănătatea deplină, din bogăția uriașă? Și ce semnificație are atunci, vorbind psihologic, acea nebunie din care a rezultat arta tragică, precum și cea comică, nebunia dionisiacă? Cum? Nebunia să nu fie neapărat simptomul degenerării, al decăderii, al culturii extrem de târzii? Poate există. Aceasta e o întrebare pentru psihiatri – nevroze ale *sănătății*? ale tineretului și tinereții naționale? Ce trădează acea sinteză de zeu și țap

din satir? Din ce trăire personală, urmare a cărui imbold a fost greul constrâns să-l gândească pe exaltatul și primitivul om dionisiac în chip de satir? Și, în ceea ce privește originea corului tragic: în veacurile acelea, când înflorea trupul grec, când sufletul grec clocotea de viață, or fi existat extazieri endemice? Viziuni și halucinații care se propagau tuturor comunităților, tuturor întrunirilor religioase? Cum? Chiar atunci când grecii, în bogăția tinereții lor, aveau voința de tragic și erau pesimiști? Tocmai atunci când a izbucnit nebunia care, spre a folosi o vorbă a lui Platon, a adus peste Elada cele mai mari binecuvântări? Și tocmai atunci când, pe de altă parte și invers, în vremurile lor de agonie și slăbiciune, grecii au devenit tot mai optimiști, mai superficiali, mai cabotini, precum și mai preocupați de logică și de logicizarea lumii, deci „mai senini“ și „mai științifici“ în același timp? Cum? Să fi fost oare, în ciuda tuturor „ideilor moderne“ și a prejudecăților gustului democratic, victoria *optimismului*, *raționalitatea* devenită predominantă, *utilitarismul* practic și teoretic, asemenea democrației, cu care este contemporan, un simptom al forței în declin, al bătrâneții care se apropie, al istovirii fiziologice? Și, cu toate acestea, nu pesimismul? Era Epicur un optimist – deși suferind? Iată, multe întrebări dificile cu care s-a împovărat această carte; și s-o adăugăm și pe cea mai dificilă dintre ele! Ce înseamnă, privită prin optica vieții, morala?...

5

Deja în prefața „Către Richard Wagner“, arta – și nu morala – este tratată drept activitatea cu adevărat *metafizică* a omului; în carte chiar, revine de mai multe ori teza că existența lumii *se justifică* numai ca fenomen estetic. De fapt, cartea întregă admite, în spatele tuturor celor ce se întâmplă, numai o judecată și o nebunie de artist, un „zeu“,

dacă vrei, dar în mod cert numai un zeu-artist pe deplin neîndoielnic și imoral, care, în procesul construirii, ca și în cel al distrugerii, în bine, ca și în rău, vrea să-și dea seama de aceeași bucurie și autocrație a sa care, creând lumi, se eliberează de nevoia bogăției și a *preaplinului*, de *suferința* contrariilor adunate în el. Lumea, mântuirea împlinită în orice clipă a zeului, ca viziunea veșnic schimbătoare, veșnic nouă a celui mai suferind, a celui mai contrastant, a celui mai contradictoriu, care știe să se mântuie numai aparent: această întreagă metafizică de artist se poate numi samavolnică, gratuită, fantastică; esențial este că ea trădează deja un spirit care, ca urmare a primejdiilor care-l pasc, se va pune odată în gardă în fața interpretării și semnificației morale a existenței. Aici se anunță, poate pentru întâia oară, un pesimism „dincolo de bine și de rău“, aici capătă expresie acea „perversitate a caracterului“ în contra căreia Schopenhauer n-a obosit să-și azvârle cu anticipație cele mai năprasnice blesteme și tunete, o filozofie care îndrăznește să situeze morala însăși în lumea fenomenalului, s-o coboare, și nu numai între „fenomene“ (în sensul idealist al acestui *terminus technicus*³, ci între „iluzii“, ca aparență, amăgire, eroare, interpretare, dichiseală, artă. Înclinația acestei pante *antimorale* rezultă, probabil, cel mai bine din tăcerea prudentă și ostilă cu care este tratat pretutindeni în carte creștinismul, creștinismul drept cea mai exagerată transfigurare a temei morale pe care omenirea a reușit s-o audieze până azi. Într-adevăr, referitor la interpretarea și justificarea pur estetică a lumii, așa cum este ea propovăduită în această carte, nu există o contradicție mai mare decât învățătura creștină, care este și vrea să fie numai morală și, prin măsurile ei absolute, de pildă chiar și prin veridicitatea lui Dumnezeu, pe care o susține, expulzează arta, orice artă, în domeniul minciunii, adică o neagă, o

³ În textul original, în limba latină: *terminus tehnic*. (n.t.)